

ARTUR SADECKI <https://orcid.org/0000-0003-1365-8496>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

OSOBOWOŚĆ NARCYSTYCZNA W LITERATURZE (OPOWIADANIE *ŻONA ANTONIEGO CZECHOWA*)

NARCISSISTIC PERSONALITY IN LITERATURE (ANTON CHEKHOV'S SHORT STORY *THE WIFE*)

The subject of interest in this article is the problem of narcissism in literary terms. The reflection of Simon Baron-Cohen serves as the theoretical basis. In the protagonist of the short story *The Wife* — Pavel Andreitch Asorin — many narcissistic features can be distinguished, which translates into the world of the story, the relations between the characters (primarily the relationship with his wife, Natalya), and the narrative structure (first-person narrative). Chekhov shows the protagonist's reevaluation of values, but the changes in the perception of life only allow Asorin to withdraw into the background. The lack of empathy cannot be easily filled, which ultimately results in the lack of a full happy ending in the short story.

Key words: wife, narcissism, empathy, narrative, Chekhov

Literatura piękna jest efektem estetycznej transformacji doświadczeń podmiotu tworzącego¹. I o ile akt twórczy pozostaje fenomenem pojedynczej świadomości (połączenie umysłowo-cieleśnych sygnałów z wrażliwością i stylem językowym twórcy), to same doświadczenia stanowią obiekt zainteresowania i poszukiwań biografów autora. „Pod lupą” badaczy mogą znaleźć się wszystkie aspekty życia literata — relacje rodzinne, doświadczenia miłosne, ważne, doniosłe lub traumatyczne zdarzenia. Szczególnie ciekawą kwestią pozostaje odnajdywanie w utworach śladów profesjonalnej działalności twórcy. Ich obecność w dziele zyskuje wtedy motywację płynącą z doświad-

¹ Por.: „Lecz w swoim najszerszym rozumieniu literatura to przede wszystkim sezam punktów widzenia innych ludzi, wizji świata przefiltrowanych przez niepowtarzalny umysł każdej jednostki”. O. Tokarczuk, *Ogniozja*, w: Tejże, *Czuły narrator*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020, s. 27.

czeń zawodowych pisarza, jak również zaczyna być oceniana z punktu widzenia i fikcji, i prawdopodobieństwa.

Taka refleksja towarzyszy twórczości Antoniego Czechowa, pisarza i lekarza². Profesja Czechowa stanowi znakomity kontekst działalności literackiej — nie tylko staje się lekcją humanizmu, lecz także uzbraja twórcę w specjalistyczną wiedzę o działaniu i problemach ludzkiego organizmu. Pisarz korzystał z niej, kreując obrazy chorych (np. *Tuż* 1887), lekarzy (np. *Попрыгунья* 1892), warunków sanitarnych w Rosji (np. *Палата № 6* 1892), a przede wszystkim ujmując swoich bohaterów w ich cielesno-umysłowym całokształcie. Autor miał świadomość, że wiedza medyczna pomaga mu w pisaniu i rozumieniu zjawisk nieuchwytnych dla niespecjalistów, za co spotykał się z uznaniem swoich odbiorców. Dobrze ilustruje ten fakt cytat z listu do Aleksieja Suworina, w którym Czechow komentuje swój utwór *Именины* (*Именины*, 1888):

Своими *Именинами* я угодил дамам. Куда ни приду, везде славословят. Право, недурно быть врачом и понимать то, о чем пишешь. Дамы говорят, что роды описаны *верно*³.

Oprócz symptomów cielesnych pisarz — zainteresowany intensywnym rozwojem psychiatrii w końcu XIX wieku — przedstawia różne przykłady zaburzeń nerwowych i umysłowych⁴. Obserwacje autora zawarte w poszczególnych tekstach nadają postaciom głębi, czynią je — w warunkach literackich — jeszcze bardziej realistycznymi, a także umożliwiają badanie ich symptomów z wykorzystaniem wiedzy specjalistycznej.

² Do dziś jedną z najważniejszych prac poświęconych analizie kontekstu medycznego w twórczości Czechowa pozostaje monografia Jewgienija Mewe: E. B. Меве, *Медицина в жизни и творчестве А. П. Чехова*, Госиздат УССР, Киев 1961. Książka była nie tylko inspiracją dla badaczy do podjęcia takiego tematu, ale — pisana przez profesora nauk medycznych — wskazywała sposoby wykorzystania wiedzy specjalistycznej w dyskursie literaturoznawczym.

³ А. П. Чехов, *Письмо А. Суворину (15 ноября 1888)*, w: А. П. Чехов, *Полное собрание сочинений и писем в 30-ти томах, Письма в 12-ти томах*, Наука, Москва 1974–1983, t. 3, s. 70.

⁴ „Чехов-врач и Чехов-писатель, а значит — философ, не делимы один от другого. *Палату №6, Черного монаха, Припадок* мог написать только врач; яркие образы чеховских неврастеников и такие же образы врачей и фельдшеров последних десятилетий прошлого века мог создать только врач», Ю. В. Зобнин, Н. Н. Блохина, А. Н. Калягин, *Врач и писатель — Антон Павлович Чехов (к 150-летию со дня рождения)*, «Сибирский медицинский журнал» 2010, №4, s. 131.

Do utworów, które zawierają kreację bohatera z wyraźnym spektrum zaburzeń poznawczych, należy opowiadanie *Żona* (Жена, 1892). Tekst ten stosunkowo rzadko pojawia się w centrum zainteresowania badaczy, jednak zawarte w nim obrazy bohaterów, a także pomysłowa struktura narracyjna dorównują poziomem wielu słynniejszym dziełom dojrzałego pisarza.

Narratorem opowiadania jest Paweł Andriejewicz Asorin, bogaty szlachcic, który sądzi, że tylko on może pomóc głodującym chłopom. Nie zauważa przy tym, że jego żona (Natalia Gawriłowna) od dawna prowadzi akcję charytatywną. Kilka interakcji z innymi bohaterami pozwoli mu zrozumieć, że jest człowiekiem o trudnym charakterze, z którym nikt nie chce współpracować. W efekcie pod wpływem refleksji zaufa umiejętnościom organizacyjnym żony i wycofa się z życia publicznego.

Krótki zarys fabuły opowiadania pozwala zauważyć, że jest to typowy dla Czechowa utwór, w którym zdarzenia (*событие*) nie są budulcem skomplikowanej, dynamicznej akcji, ale, jak to ujął Leonid Cylewicz, dotyczą zmian w spojrzeniu postaci przedstawionych na świat⁵. W przypadku *Żony* jest to szczególnie ważne, ponieważ autor wykorzystał narrację pierwszoosobową. W innym miejscu zajęliśmy się poznawczą stroną takiej koncepcji opowiadacza, co pozwoliło na wyciągnięcie wniosku, że opowiadanie funkcjonuje w perspektywie narratora niegodnego wiary⁶. Czytelnik musi odkryć, że opisy rzeczywistości i poglądy Asorina są bez wyjątku bardzo subiektywne, a środowisko (w tym Natalia) postrzega go jako osobę trudną w interakcjach i nieprzyjemną. Punktem zwrotnym akcji są słowa przyjaciela — Iwana Bragina — po nieudanej naradzie: «перемените ваш характер! Тяжело с вами!»⁷, wypowiedziane do bohatera-narratora. Wprowadzają one wyraźnie pejoratywną ocenę Asorina, co pozwala odbiorcy zakwestionować wizję świata proponowaną przez Pawła Andriejewicza. W niniejszym tekście interesować nas będą przyczyny takiej wizji świata narratora związane z cechami jego osobowości.

⁵ Л. Цилевич, *Сюжет чеховского рассказа*, Звайзгне, Рига 1976, s. 231.

⁶ Zob. A. Sadecki, *Kognitywne ujęcia kategorii umysłu w prozie Antoniego Czechowa*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2020, s. 153–154.

⁷ А. П. Чехов, *Жена*, w: tegoż, *Полное собрание сочинений и писем в 30-ти томах, Сочинения в 18-ти томах*, Наука, Москва 1974–1982, t. 7, s. 468. Cytaty z utworu pochodzą z tego wydania i dalej będą oznaczane w nawiasach w tekście głównym ze wskazaniem strony.

Słowa Bragina brzmią jak diagnoza — Asorin ma trudny charakter. Spójrzmy jednak na symptomy, jakie pojawiają się w tekście przed tą uwagą, które już wcześniej zmuszają odbiorcę do podejrzeń. Paweł Andriejewicz dostaje list z prośbą o pomoc głodującym, jednak nagła potrzeba nie budzi w nim współczucia. Zamiast tego w swoich rozważaniach:

— kpi z lekarzy i felczerów, zarzucając im obłudę: „Земские врачи и фельдшерицы [...] убеждаются, что они ничего не могут сделать, а все-таки получают жалование с людей, которые питаются одним картофелем” (s. 456);

— podkreśla swój wyjątkowy autorytet: „кроме меня, как я был убежден, в этом уезде положительно некому было помочь голодающим” (s. 457);

— podważa kompetencje i wartość innych, pozwalając sobie na ordynarne uwagi: „Окружили меня люди необразованные, неразвитые, равнодушные, в громадном большинстве нечестные, или же честные, но взбалмошные и несерьезные, как, например, моя жена (s. 457);

— jest nieufny wobec organów administracyjnych: „начальники [...] были люди молодые, и к ним относился недоверчиво, как ко всей современной молодежи, материалистической и не имеющей идеалов” (s. 458).

Dalej bohater określa również swój stosunek do żony. Czechow stosuje charakterystyczny dla siebie chwyt przedstawienia postaci bez doprecyzowania jej biografii, w związku z czym nie są znane dokładne jej losy — ani początki uczuć, ani wszystkie przyczyny kryzysu. Asorin stwierdza jedynie, że dawna miłość już ostygła, a relacje małżonków są proste i nudne. Skarży się, że Natalia nie interesuje się nim, i zauważa, że czegoś mu brak. On sam zajmuje piętro ich domu, podczas gdy żona mieszka na parterze. Symboliczna bariera podłogi/sufitu wywołuje w nim nostalgię, nienazwaną tęsknotę. Co ciekawe, rozwiązanie tej kwestii bohater widzi nie w próbach odbudowy związku, ale w nadziei na to, że oboje z żoną szybko się zestarzeją i problem sam zniknie. Ślady uczuć Pawła Andriejewicza jeszcze bardziej błędną w obliczu tego, co mężczyzna nazywa „единственным утешением в моем голе” (s. 460) — przyjemność sprawia mu fakt, że Natalia Gawriłowna jest na jego utrzymaniu i to musi uwłaczać jej miłości własnej.

W trakcie narady bohater uważa się za kogoś nadzwyczajnego, dlatego drażni go brak uznania (a nawet skryta wrogość) żony oraz

niezaangażowanie Bragina. W toku dyskusji przyznaje, że zgłosił sprawę kradzieży zboża dokonanej przez chłopów — tych samych, którym wszyscy chcą teraz pomóc. To wprowadza do obrazu Asorina jeszcze większy dysonans, gdyż nadrzędny cel charytatywny staje się dla niego jedynie okazją do gloryfikowania samego siebie. W końcu dochodzi do kłótni, bohater obraża żonę, która opuszcza zamieszkiwane przez niego piętro, mówiąc przedtem znamienne słowa:

Есть люди [...] для которых голод и человеческое горе существуют только для того, чтобы можно срывать на них свой дурной, ничтожный характер (s. 466).

Wszyscy w otoczeniu dostrzegają destrukcyjne cechy charakteru Asorina, świadczące o zaburzeniach osobowości. Pozostaje więc zwerbalizować, czym są te zaburzenia.

W krytyce postawa bohatera zyskała różne określenia — Asorina obwiniano o bezdusność i okrutne wyrachowanie⁸, nieczułość i brak charakteru⁹ lub bezsilną duszę¹⁰. Wszystkie opinie koncentrują się na deficytach — bohaterowi brakuje czegoś, co, mówiąc przenośnie, „uczłowieczyłoby” jego relacje z otoczeniem i jego samego. Tym brakującym ogniwem jest bez wątpienia empatia.

Wybitny specjalista w zakresie psychologii, profesor Simon Baron-Cohen, wyjaśnia konsekwencje podobnego deficytu:

Zerowy poziom empatii oznacza, że nie masz pojęcia, jak jesteś odbierany przez innych, nie wiesz, jak się z nimi komunikować, nie potrafisz przewidywać ich uczuć i reakcji. [...] Skutek jest taki, że jesteś przeświadczony o słuszności własnych myśli i przekonań, a kiedy ktoś ich nie podziela, uznajesz, że się myli albo jest głupcem¹¹.

Uczony wyróżnia kilka typów osobowości „zero-negatywnych”, czyli takich, u których brak empatii ma wpływ na destrukcyjne zachowa-

⁸ А.П. Скафтымов, *О единстве формы и содержания в „Вишневом саде” Чехова*, w: И. Сухих і in. (red.), *А.П. Чехов: pro et contra. Антология*, t. 2, Издательство РХГА, Санкт-Петербург 2010, s. 760.

⁹ Е.А. Ляцкий, *А.П. Чехов и его рассказы*, w: И. Сухих і in. (red.), *А.П. Чехов: pro et contra. Антология*, t. 1, Издательство РХГИ, Санкт-Петербург 2002, s. 448.

¹⁰ М. Неведомский, *Без крыльев (А.П. Чехов и его творчество)*, w: И. Сухих і др. (red.), *А.П. Чехов: pro et contra. Антология*, t. 1..., s. 801.

¹¹ S. Baron-Cohen, *Teoria zła. O empatii i genezie okrucieństwa*, przeł. A. Nowak, Smak Słowa, Sopot 2015, s. 55.

nia jednostki. Zaliczył do nich typ borderline, psychopatyczny oraz narcystyczny¹². Ten ostatni zdaje się najlepiej oddawać charakter Czechowowskiego bohatera.

Narcyzm jako rodzaj samouwielbienia jest zjawiskiem znanym od lat, zaczerpniętym z tradycji mitologicznej. Dziś to pojęcie występuje w wielorakich dyskursach, tracąc niekiedy ostre granice kategorii (czy też nawet stając się kategorią radialną). Interesuje nas jednak kontekst psychologiczny, w którym narcyzm to „postawa psychiki polegająca na skupieniu się przede wszystkim na samym sobie”¹³. Baron-Cohen podkreśla, że narcyzm zwykle nie wiąże się z okrucieństwem, jak np. w osobowości psychopatycznej, ale i tak jest to postawa pozbawiona pokory i szkodząca innym ludziom. Narcyz „uważa się za dużo lepszego od innych, jak gdyby miał szczególne zdolności”¹⁴, czym skutecznie zraza do siebie otoczenie. Konsekwencją takiej postawy jest też instrumentalne traktowanie innych, wykorzystywanie ich pomocy i odrzucanie, gdy przestają być użyteczni. Uczony sformułował listę cech omawianego typu osobowości:

- wyolbrzymione poczucie własnego znaczenia,
- zaabsorbowanie fantazjami na temat własnego sukcesu, władzy [...],
- przekonanie o własnej wyjątkowości i o tym, że powinna się zadawać wyłącznie z ludźmi o wysokim statusie,
- nadmierna potrzeba bycia podziwianym,
- poczucie, że wszystko jej się należy (roszczeniowość),
- wykorzystywanie innych jako element stylu interpersonalnego,
- całkowity brak empatii,
- zawiść wobec innych lub przekonanie, że inni jej zazdroszczą,
- arogancja¹⁵.

Baron-Cohen dodaje, że obecność przynajmniej pięciu z tych cech daje podstawy do kwalifikowania jednostki jako typu narcystycznego. Odnieśmy je zatem do postawy Asorina.

Obserwując wymienione już wcześniej zachowania, możemy skonstatować, że bohater z pewnością jest arogancki, wyolbrzymia swoje

¹² Tamże, s. 56.

¹³ T. Olchanowski, J. Sieradzan, *Wprowadzenie do tematyki narcyzmu*, w: J. Sieradzan (red.), *Narcyzm: jednostka — społeczeństwo — kultura*, Wydawnictwo UB, Białystok 2011, s. 7. Cytowane źródło przedstawia zarówno koncepcję psychologiczną, jak i cenne informacje o funkcjonowaniu pojęcia narcyzmu w innych dyskursach.

¹⁴ S. Baron-Cohen, *Teoria zła...*, s. 91.

¹⁵ Tamże, s. 179.

znaczenie¹⁶, jest przekonany o własnej wyjątkowości i dąży do otaczania się wpływowymi ludźmi (choć w bardzo szczególny sposób¹⁷), nie przejawia śladów empatii i jest roszczeniowy (żona ma interesować się tym, co on je, zachwycać się jego pomysłowością, a wszyscy powinni go słuchać). Początek tekstu przynosi więc wystarczającą liczbę symptomów, pozwalających na sklasyfikowanie Pawła Andriejewicza jako literackiej wizji narcyza.

W dalszych epizodach widzimy eskalację zachowań negatywnych – bohater krzyczy na pracownika, zachowuje się niekulturalnie wobec gości żony na zebraniu charytatywnym, a także przywłaszcza sobie jej księgi rozliczeniowe. Scena, kiedy Asorin opuszcza zebranie, na którym główną rolę odgrywa Natalia, doskonale ilustruje jego instrumentalne podejście do ludzi. Chociaż sam planuje zgromadzenie bogatych darczyńców, to w sytuacji odwrócenia uwagi ogółu przez małżonkę, zamożni ludzie przestają być dla niego użyteczni i godni pożegnania (później w rozmowie z żoną określi ich jako „сволочь”, s. 476). Natomiast gdy sam zaczyna szperać w dokumentacji, wykończona kłótnią i obraźliwymi słowami Natalia mówi przez łzy: „Берите всё! Это всё, что оставалось у меня в жизни... Отнимайте последнее” (s. 479). Asorin nie zwraca uwagi na jej cierpienie, w dalszym ciągu uważając się za jedyne kompetentnego człowieka. Każde kolejne zachowanie potwierdza więc ekspansywny charakter jego Ja oraz deficyty empatii.

Dlaczego braki empatii są w tym utworze szczególnie ważne? Dzieje się tak między innymi z powodu typu narracji. Korelację obu zjawisk celnie ujmuje Olga Tokarczuk:

Nie da się przecenić tego, co pierwszoosobowa narracja zrobiła dla literatury i w ogóle dla ludzkiej cywilizacji – przetworzyła opowieść o świecie jako miejscu działań herosów w lokalną historię, na którą nie mamy wpływu, na naszą indywidualną historię i oddała scenę ludziom takim samym jak my. [...] pomiędzy narratorem opowieści a czytelnikiem czy słuchaczem rodzi się emocjonalne porozumienie, bazujące na empatii. Ta zaś ze swej natury zbliża i niweluje granice [...]»¹⁸.

¹⁶ Podkreślanie swojego autorytetu odbywa się w tekście również poprzez intonację bohatera, wyrażoną kursywą. Po kłótni na spotkaniu, Asorin ma następujące myśli: „Мне хотелось сойти вниз и сказать ей, что ее поведение за чаем оскорбило меня, что она жестока, мелочна и со своим мещанским умом никогда не возвышалась до понимания того, что я говорю и что я делаю” (s. 468).

¹⁷ Asorin wątpi w lokalną elitę, o czym świadczy wspomniany brak zaufania do administracji. Chce zebrać wpływowych ludzi głównie po to, by móc nimi zarządzać.

¹⁸ O. Tokarczuk, *Czuły narrator*, w: Tejże, *Czuły narrator...*, s. 265.

Czechowowski tekst rzuca więc wyzwanie owemu zbliżeniu. Wczuwanie się przez odbiorcę w myśli Asorina od początku napotyka na przeszkody płynące z arogancji opowiadacza i sygnałów od innych postaci. Paweł Andriejewicz również w roli narratora wykazuje oznaki narcyzmu, ponieważ przedstawia wyłącznie swój punkt widzenia, nie troszcząc się o to, czy czytelnik otrzyma pełny obraz świata.

Jednak kreacja postaci Asorina nie sprowadza się tylko do zarysowania symptomów jego zaburzeń osobowościowych. W utworze dochodzi do immanentnych zdarzeń (w myśl przytoczonej wcześniej teorii Cylewicza), które pozwalają bohaterowi na częściową zmianę perspektywy. Warto podkreślić, że Paweł Andriejewicz jest zdolny do pewnych uczuć, czego dowodzi poczucie straty, gdy kontempluje swoją relację z żoną. Drugą kwestią pozostaje intelekt bohatera. Asorin jest uczonym, ma sprawny, zdolny do hipotetyzowania i klasyfikowania danych empirycznych umysł¹⁹. Gdy udaje mu się pohamować gwałtowne emocje, potrafi nawet zatrzymać się nad tym, co inni mówią mu na jego temat. I o ile sam płacz żony nie wzrusza go, to poparcie stanowiska Natalii przez Bragina skłania już do zastanowienia. Przyjaciel wpływa na niego nie tylko przez bezpośrednią uwagę o trudnym charakterze, ale też przez opowieść o dawnym właścicielu ziemskim, który okradających go chłopów potrafił potraktować „po ludzku”. Otwartą krytykę skargi Asorina na głodujących włamywaczy wyrazi w tekście inny bohater, doktor Sobol. Wszystkie te opinie pozwalają Pawłowi Andriejewiczowi na zmierzenie się z problemem własnego egoizmu.

Charakterystyczną cechą świata tworzonego przez dojrzałego Czechowa jest unikanie kategoryczności, czerni i bieli, i odnajdywanie wielu aspektów jednego zjawiska. Tak jest w przypadku postaci Pawła Andriejewicza — nie jest on niewolnikiem swojego charakteru, a próba zrozumienia przez niego własnych ograniczeń jest szczególnie ciekawa. Asorin, zabrawszy żonie dokumenty, czuje satysfakcję, ale i niepokój. Ta sytuacja sprawia, że jest mu trudno dalej przebywać w domu i chce wyjechać („Подальше от этих великолепных впечатлений”

¹⁹ Ta cecha pozwoliła Arkadijowi Gornfeldowi na wyrażenie słów uznania dla bohatera. Według literaturoznawcy Asorin i jemu podobni bohaterowie pisarza wyróżniają się na tle innych postaci: „разве не все они ушли в философы, и разве не это делает их в наших глазах людьми, выделяющимися из уровня, достойными и в каком-то смысле ценными?”. А. Г. Горнфельд, *Чеховские финалы*, w: И. Сухих и др. (red.), *А. П. Чехов: pro et contra. Антология*, т. 2..., s. 481.

s. 480). W nazwaniu przyczyn niepokoju przeszkadza mu jeszcze egocentryzm, jednak do jego świadomości przebija się głos, szepczący: „вы гадина” (s. 480). Bohater pierwszy raz zastanawia się wtedy, czy nie jest egoistą, ale natychmiast znajduje usprawiedliwienia. Wraca z dokumentami do żony i dopytuje ją, czym zawinił, a także odkrywa, że tak naprawdę nie zna do końca Natalii. Jego postawa wynika z racjonalizacji, nie ma w niej współczucia czy pokajania, jednak sam fakt jest znamieny — przedmiotem zainteresowania Pawła Andriejewicza staje się cudza perspektywa.

Drugim przełomowym momentem jest się wizyta u Bragina. Asorin rezygnuje z wyjazdu i z dworca udaje się do przyjaciela. Tam ogląda przedmioty, wykonane przez stolarza-samouka Butygę, którego gospodarz domu wspomina i wychwala, wprowadzając gościa w zadumę:

Я думал: какая страшная разница между Бутыгой и мной! [...] Если со временем какому-нибудь толковому историку искусств попадутся на глаза шкаф Бутыги и мой мост, то он скажет: „Это два в своем роде замечательных человека: Бутыга любил людей и не допускал мысли, что они могут умирать и разрушаться, и потому, делая свою мебель, имел в виду бессмертного человека, инженер же Асорин не любил ни людей, ни жизни; даже в счастливые минуты творчества ему не были противны мысли о смерти, разрушении и конечности, и потому, посмотрите, как у него ничтожны, конечны, робки и жалки эти линии... (s. 490–491).

Ten fragment przedstawia jedną z najgłębszych myśli²⁰ Asorina. Bohater wkracza na grunt estetyki i eschatologii, zbliża się do pojmowania tego, czym jest piękno, a przede wszystkim — ponownie przyjmuje inną perspektywę. Teraz to nie słowa żony albo Bragina służą mu jako punkt widzenia, tylko sam przez chwilę ocenia siebie z zewnątrz. Dostrzega podstawową różnicę między nim i innymi ludźmi, wyrażoną jako opozycja miłość/nieśmiertelność–śmierć. Wychodząc od prostego przedmiotu (mebli), dochodzi do uniwersalnej zasady rządzącej rzeczywistością — sens działania i wytwarzaniu nadają uczucia (oraz empatia) skierowane ku innym, a więc zmierzanie do dowolnego celu powinno być zawsze drogą ku Innemu. Jeśli brak mu tej drogi, wszystkie działania wiodą ku bylejakości, nietrwałości i w kon-

²⁰ Według Wieniamina Albowa cytowany fragment tekstu jest głębszy od całego opowiadania. Krytyk wyraża zdanie, że Czechow nie wykorzystał potencjału swojego odkrycia. Zob. В. П. Альбов, *Два момента в развитии творчества Чехова*, w: И. Сухих и др. (red.), *А. П. Чехов: pro et contra. Антология*, t. 1..., s. 381–382.

sekwencji — śmierci. To odkrycie pozwoli Asorinowi wrócić do domu i przekazać żonie cały majątek, aby sama wykorzystwała go w celach charytatywnych.

Bohater przeżywa częściową przemianę, co wprowadza pozytywny element w zakończeniu utworu. Problemy głodujących nie napotykają na obojętność wyższej warstwy²¹ a działania Natalii Gawriłowny w epilogu przynoszą zdecydowanie większe efekty po geście dobrej woli jej męża. Chociaż kwestia głodu i niesienia pomocy wydaje się w utworze tematem podstawowym, wynikającym z okoliczności, w jakich działał sam Czechow²² (co znalazło ślad również w próbach zmiany tytułu utworu²³), to jednak równie ważna i oryginalna jest kreacja narratora w obliczu zachodzących w nim zmian.

Asorin mówi do żony:

Того прошлого, когда мы жили как муж и жена, не вернешь, и не нужно, но вы сделайте меня вашим слугой [...] Я покоен, Natalie, я доволен... (s. 499).

Ta uwaga oprócz trzeźwej oceny relacji małżeńskiej i umiejętności organizacyjnych partnerki, unaocznia powrót do samozadowolenia bohatera. Chociaż Paweł Andriejewicz uznaje większe kompetencje małżonki, nie próbuje odbudować związku. Zamiast tego chowa się znowu na piętrze i wraca do pisania historii kolei, podczas gdy wkoło trwa „благотворительная оргия”²⁴ (s. 499). Tę postawę można

²¹ O różnych wymiarach obojętności w tekście zob. Д. Хаас, „Не беспокоятся равнодушные”: (Об одном повороте в творчестве Чехова), w: *Молодые исследователи Чехова. III: Доклады Международной конференции, состоявшейся 1–5 июня 1998 г. в Москве*, Филологический факультет Московского государственного университета, Чеховская комиссия Совета по истории мировой культуры, Москва 1998, s. 23–30.

²² *Примечания*, w: А. П. Чехов, *Полное собрание сочинений и писем в 30-ти томах, Сочинения в 18-ти томах*, Наука, Москва 1974–1982, t. 7, s. 707.

²³ Czechow przed wydaniem tekstu chciał zmienić tytuł na *We wsi (В деревне)* (zob. tamże). Taka zmiana wyeksponowałaby kwestię warunków bytu i solidarności społecznej, na dalszy plan odsuwając bohaterów. Tytuł *Żona* jest jednak głębszy znaczeniowo. Walentyna Rodionowa pisze, że autor podkreślił nim, iż to bohaterka jest twórczynią nowych okoliczności życia oraz nowego sposobu pojmowania świata przez Asorina (zob. В. М. Родионова, *Социальная основа конфликта в рассказе «Жена»*, <https://kostromka.ru/revyakin/literature/409.phpka.ru> (17.10.2021)). To również tytuł dobrze wpasowujący się w problem narcystycznego narratora — osoba eksponowana nie jest ujęta jako odrębna jednostka (wtedy tytuł mógłby brzmieć na przykład *Natalia*), tylko w relacji do egoistycznej perspektywy opowiadacza, jako *jego* żona.

²⁴ Asorin cytuje tu słowa doktora Sobola, niemniej w jego ustach brzmią one dwuznacznie.

określić jako próbę przezwyciężenia narcyzmu — wszak następuje akceptacja cudzej perspektywy — ale problemy z empatią nie kończą się. Można to wyrazić symbolicznie przez opozycję parter–piętro. Na początku tekstu zadufany w sobie bohater snuł na piętrze własne plany pomocy będące próbą eksponowania ego. Zejście na parter — poznanie cudzych opinii, dzieł stolarza Butygi — zbliżyło go do codzienności, rzeczywistości ziemskiej. Wycofanie na piętro po „oddaniu władzy” oznacza częściowe pogodzenie z losem (fragment światopoglądu zostaje „na parterze” w postaci decyzji o wsparciu żony), ale i ostateczną nieumiejętność do normalnego, pełnego empatii życia. Bohater pracuje nad czymś, co tylko jemu przynosi satysfakcję, a w odniesieniu do cudzych działań jest pełen sceptycyzmu, co uwiadaczniają ostatnie słowa w utworze: „Что будет дальше, не знаю” (s. 499) podkreślające oddalenie od problemu (powrót „na piętro”) i brak pustego optymizmu.

Bohater przechodzi zatem raczej przemianę intelektualną niż emocjonalną, empatyczną. Jako uczony rozumie, że czynniki środowiskowe, umiejętność zdobycia uwagi innych i życzliwość leżą po stronie Natalii, wobec czego wycofuje się. Nie oznacza to jednak, że odszedł od narcystycznego egocentryzmu — nawet w obliczu przekazania majątku podkreśla, że to on jest spokojny i zadowolony, nie dopytując o samopoczucie żony. Tym samym Czechow nie oszukuje czytelnika, nie upiększa świata tekstu motywem pełnego pokajania i przemiany bohatera²⁵. Asorin jest narcyzem, ale zdolnym do refleksji i wyciągania wniosków.

Na planie literackim oznacza to świadome wycofanie się narratora z pozycji wszechwiedzącego opowiadacza. Ponieważ, jak stwierdziliśmy, Asorin jest narratorem niegodnym zaufania, to owa „wszechwiedza” od początku miała wydźwięk ironiczny, a mówiąc inaczej — samozwańczy. Paweł Andriejewicz nie potrafił współczuć z innymi bohaterami i po części wprowadzał w błąd czytelnika. Odbiorca skazany był więc na snucie domysłów oraz samodzielne budowanie właściwego obrazu rzeczywistości²⁶. Bohater ostatecznie rozumie własne

²⁵ Niesłuszna wydaje się zatem uwaga Aleksandra Skabiczewskiego, że tekst zawiera skrajny idealizm i fałsz — według krytyka niegodziwiec staje się w nim rycerzem bez skazy. Taki osąd nie uwzględnia wielu oczywistych sygnałów, świadczących o nieledwie nierozpoczętej drodze do przemiany, zob. А. М. Скабичевский, *Есть ли у г-на А. Чехова идеалы?*, w: И. Сухих и др. (red.), *А. П. Чехов: pro et contra. Антология*, t. 1..., s. 145.

²⁶ Refleksji o obiektywnym wymiarze świata tekstu wymaga również kwestia pozostałych bohaterów. Żona jawi się jako doskonała działaczka, pełna empatii

ograniczenia i przestaje kreować swoją wersję wydarzeń. Zamknięcie narracji wyznaniem, że bohater nie wie, co się dalej wydarzy, jest więc ostatecznym przyznaniem do kapitulacji, czyli wycofania się z „wszystkowiedzącej” pozycji, co jednocześnie oznacza uznanie prawa innych bohaterów do snucia własnych opowieści.

Tekst pokazuje nam zatem osobowość narcystyczną, nieradzącą sobie z empatią, ale jak zawsze Czechow zauważa pewną możliwość: nawet egocentryk może pracować nad sobą. Ostatecznie opowiadanie *Żona* można więc podsumować jako opowieść narcystycznego umysłu, który zyskuje świadomość własnych ograniczeń. Opowieść, która oddaje wiedzę i intuicję medyczną autora, stając się rzetelną literacką egzemplifikacją narcystycznych zaburzeń osobowości. Narrację, która zwodzi czytelnika, dając najpierw poznać perspektywę egocentryczną, następnie zmuszającą do zrozumienia jej ograniczeń. Wreszcie, historię dwóch podobnych do siebie starć — walki bohatera z własnymi słabościami, która koreluje z walką zewnętrzną, toczoną przez wyższą warstwę społeczną z kataklizmami codzienności.

REFERENCENCES

- Al'bov, Veniamin. "Dva momenta v razvitii tvorchestva Chekhova." *A.P. Chekhov: pro et contra. Antologiya*. Sukhikh, Igor' at all. (Eds.). T. 1. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo RKHGI, 2002: 368–402 [Альбов, Вениамин. "Два момента в развитии творчества Чехова." *А.П. Чехов: pro et contra. Антология*. Сухих, Игорь и др. (Eds.). Т. 1. Санкт-Петербург: Издательство РХГИ, 2002: 368–402].
- Baron-Cohen, Simon. *Teoria zła. O empatii i genezie okrucieństwa*. Transl. Nowak, Agnieszka. Sopot: Smak Słowa, 2015.
- Chekhov, Anton. "Pis'mo A. Suvorinu (15 noyabrya 1888)." *Polnoye sobraniye sochineniy i pisem v 30-ti tomakh, Pis'ma v 12-ti tomakh*. T. 3. Moskva: Nauka, 1974–1983: 70–71 [Чехов, Антон. "Письмо А. Суворину (15 ноября 1888)." *Полное собрание сочинений и писем в 30-ти томах, Письма в 12-ти томах*. Т. 3. Москва: Наука, 1974–1983: 70–71].
- Chekhov, Anton. "Zhena." *Polnoye sobraniye sochineniy i pisem v 30-ti tomakh, Sochineniya v 18-ti tomakh*. T. 7. Moskva: Nauka, 1974–1982: 456–499 [Чехов,

i poświęcenia, ale czy w odniesieniu do bohatera pozostaje bez zarzutu? Podobny trop porusza Władimir Katajew, twierdząc, że Natalia Gawriłowna jest w istocie przekonana o swojej racji, uparta, a nawet niesprawiedliwa. В.Б. Караев (red.), *А.П. Чехов. Энциклопедия*, Просвещение, Москва 2011, s. 94. Nasuwa się więc kolejne pytanie związane z oddziaływaniem narracji pierwszoosobowej: czy w kontraście do egoisty Asorina pozostali bohaterowie nie są niejako automatycznie zaliczani do grona pozytywnych?

- Антон. “Жена.” *Полное собрание сочинений и писем в 30-ти томах, Сочинения в 18-ти томах*. Т. 7. Москва: Наука, 1974–1982: 456–499].
- Gornfel'd, Arkadiy. “Chekhovskiye finaly.” *A.P. Chekhov: pro et contra. Antologiya*. Ed. Sukhikh, Igor' at all (Eds.). Т. 2. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo RKHGA, 2010: 458–486 [Горнфельд, Аркадий. “Чеховские финалы.” *А.П. Чехов: pro et contra. Антология*. Ред. Сухих, Игорь и др. (Eds.). Т. 2. Санкт-Петербург: Издательство РХГА, 2010: 458–486].
- Katayev, Vladimir. Ed. *A.P. Chekhov. Entsiklopediya*, Moskva: Prosveshcheniye, 2011. [Катаев, Владимир. Ред. *А.П. Чехов. Энциклопедия*, Москва: Просвещение, 2011].
- Khaas, Dominik. “Ne bespokoyatsya ravnodushnyye”: (Ob odnom povorote v tvorchestve Chekhova).” *Molodyye issledovateli Chekhova. III: Doklady Mezhdunarodnoy konferentsii, sostoyavsheysya 1–5 iyunya 1998 g. v Moskve*. Moskva: Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1998: 23–30 [Хаас, Доминик. “Не беспокоятся равнодушные”: (Об одном повороте в творчестве Чехова).” *Молодые исследователи Чехова. III: Доклады Международной конференции, состоявшейся 1–5 июня 1998 г. в Москве*. Москва: Filologicheskuyu fakultet MGU im. M. V. Lomosova, 1998: 23–30].
- Lyatskiy, Yevgeniy. “A.P. Chekhov i yego rasskazy”. *A.P. Chekhov: pro et contra. Antologiya*. Sukhikh, Igor' at all (Eds.). Т. 1. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo RKHGI, 2002: 425–481 [Ляцкий, Евгений. “А.П. Чехов и его рассказы.” *А.П. Чехов: pro et contra. Антология*. Сухих, Игорь и др. (Eds.). Т. 1. Санкт-Петербург: Издательство РХГИ, 2002: 425–481].
- Meve, Yevgeniy. *Meditsina v zhizni i tvorchestve A.P. Chekhova*. Kiyev: Gosizdat USSR, 1961 [Меве, Евгений. *Медицина в жизни и творчестве А.П. Чехова*. Киев: Госиздат УССР, 1961].
- Nevedomskiy, Mikhail. “Bez kryl'yev (A. P. Chekhov i yego tvorchestvo).” *A.P. Chekhov: pro et contra. Antologiya*. Sukhikh, Igor' at all (Eds.). Т. 1. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo RKHGI, 2002: 786–830. [Неведомский, Михаил. “Без крыльев (А.П. Чехов и его творчество).” *А.П. Чехов: pro et contra. Антология*. Сухих, Игорь и др. (Ed.). Т. 1. Санкт-Петербург: Издательство РХГИ, 2002: 786–830].
- Olchanowski, Tomasz. Sieradzan, Jacek. “Wprowadzenie do tematyki narcyzmu”. *Narcyzm: jednostka – społeczeństwo – kultura*. Sieradzan, Jacek. (Ed.). Białystok: Wydawnictwo UB, 2011: 7–71.
- Rodionova, Valentina. “Sotsial'naya osnova konflikta v rasskaze ‘Zhena’” [Родионова, Валентина. *Социальная основа конфликта в рассказе ‘Жена’*] <<https://kostromka.ru/revyakin/literature/409.phpka.ru>>.
- Sadecki, Artur. *Kognitywne ujęcia kategorii umysłu w prozie Antoniego Czechowa*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020.
- Skabichevskiy, Aleksandr. “Yest' li u g-na A. Chekhova idealy?” *A.P. Chekhov: pro et contra. Antologiya*. Sukhikh, Igor' at all (Eds.). Т. 1. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo RKHGI, 2002: 144–179 [Скабичевский, Александр. “Есть ли у г-на А. Чехова идеалы? *А.П. Чехов: pro et contra. Антология*. Сухих, Игорь и др. (Eds.). Т. 1. Санкт-Петербург: Издательство РХГИ, 2002: 144–179].
- Skaftymov, Aleksandr. “O yedinstve formy i soderzhaniya v ‘Vishnevom sade’ Chekhova.” *A.P. Chekhov: pro et contra. Antologiya*. Sukhikh, Igor' at all (Eds.). Т. 2. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo RKHGA, 2010: 744–782 [Скафтымов, Александр. “О единстве формы и содержания в ‘Вишневом саде’ Чехова.”

- А. П. Чехов: pro et contra. Антология.* Сухих, Игорь и др. (Eds.). Т. 2. Санкт-Петербург: Издательство РХГА, 2010: 744–782].
- Tokarczuk, Olga. “Czuły narrator.” *Czuły narrator*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2020: 261–289.
- Tokarczuk, Olga. “Ognozja.” *Czuły narrator*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2020: 5–29.
- Tsilevich, Leonid. *Syuzhet chekhovskogo rasskaza*. Riga: Zvayzgne, 1976 [Цилевич, Леонид. *Сюжет чеховского рассказа*. Рига: Звайзгне, 1976].
- Zobnin, Yuriy, and Blokhina, Nina, and Kalyagin, Aleksey. “Vrach i pisatel’ — Anton Pavlovich Chekhov (k 150-letiyu so dnya rozhdeniya).” *Sibirskiy meditsinskiy zhurnal* 2010, no. 4: 127–132 [Зобнин, Юрий, and Блохина, Нина, and Калягин, Алексей. “Врач и писатель’ — Антон Павлович Чехов (к 150-летию со дня рождения).” *Сибирский медицинский журнал* 2010, no. 4: 127–132].